

К. С. Малько,
аспірантка кафедри політекономії
обліково-економічних факультетів,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В КРАЇНАХ З ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД

АНОТАЦІЯ. Розглянуто основні теорії іноземних інвестицій в контексті інституційного підходу. Досліджено їх використання в умовах проведення інституційно-ринкових перетворень економіки в східноєвропейських країнах

КЛЮЧОВІ СЛОВА: прямі іноземні інвестиції, іноземний капітал, інституційно-ринкові системи, перехідна економіка, інституціоналізм

АННОТАЦИЯ. Рассмотрены основные теории иностранных инвестиций в контексте институционального подхода. Исследовано их использование в условиях проведения институционально-рыночных превращений экономики в восточноевропейских странах

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: прямые иностранные инвестиции, иностранный капитал, институционально-рыночные системы, переходная экономика, институционализм

ANNOTATION. The basic theories of foreign investments in the context of institutional approach are considered. Their use in the conditions of institutional market transformations of economy in the east Europe countries are researched.

KEY WORDS: direct foreign investments, foreign capital, institutional market systems, transitional economy, institutionalism

Постановка проблеми. В області сучасних економічних досліджень іноземні інвестиції відносяться до одного з найбільш дискусійних питань. Наявність безлічі точок зору з проблеми суті, форм, ролі іноземних інвестицій в економічному розвитку країн указує на важливість і актуальність вивчення даного питання. Проблема ролі іноземного капіталу в проведенні інституційно-ринкових перетворень у країнах з перехідною економікою відноситься до числа недостатньо розроблених в економічній літературі. Об'єктивна тенденція приєднання країн з перехідною економікою до міжнародної системи руху капіталу та використання закономірностей світового досвіду в залученні іноземного капіталу належить до характерних рис сучасного етапу розвитку.

Зв'язок із науковими та практичними завданнями. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невідповідність рівня розвитку інституціонально-ринкової системи реальним потребам іноземного інвестування є проблемою, характерною для більшості країн з перехідною економікою. Відсутність розвинутої інституціональної системи стримує проведення економічних перетворень в Україні й перешкоджає її приєднанню до міжнародної інституціональної системи. Сказане вище пояснює актуальність проблеми для економіки України й обумовлює вибір теми дослідження даної роботи. Дослідження питань іноземного інвестування в рамках інституціонального підходу відображено в роботах Т. Веблена, О. Вільямсона, С. Вінтера, Д. Найта, Р. Нуреева, С. Фадда, А. Шаститка, О. Яременка й ін.

Формулювання цілей статті. Розглянути основні теорії іноземних інвестицій у контексті інституційного підходу, а також їх використання в умовах проведення інституційно-ринкових перетворень економіки в східноєвропейських країнах

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах на зміну неоднозначному трактуванню ролі іноземного капіталу в економічному розвитку прийшло визнання вигідності залучення і використання іноземних інвестицій. У даний час набули поширення ряд теорій, що обґрунтовують вигідність залучення іноземних капіталів для розвитку економіки. Систематизуємо основні теорії ПП у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

ОСНОВНІ ТЕОРІЇ ПП

Теорія	Автори	Предмет дослідження	Країна
1. Неокласичний підхід:			
1.1. Міжнародний цикл виробництва товару	Р. Вернон	Міжнародна конкуренція на різних стадіях зрілості товару	США
1.2. Монополістична конкуренція і недосконалість ринку	С. Хаймер	Конкурентоспроможність ТНК у країнах інвестування	США
1.3. Олігополія і ПП	Никкербоккер	Поведінка ТНК в олігополістичних галузях	США
1.4. Конкурентна перевага націй	М. Портер	Стратегії ТНК і конкурентні переваги країн реципієнтів	10 ведучих країн Заходу

Закінчення табл. 1

Теорія	Автори	Предмет дослідження	Країна
1.5. ПП і конкурентна перевага	Т. Озава	Цільові ПП і їх вплив на економічне зростання	ТНК Японії
1.6. Еклектична парадигма	Дж. Даннинг	Моделі діяльності ТНК розвинених країн на основі OLI переваг	Розвинені країни
1.7. Шлях інвестиційного розвитку націй	Дж. Даннинг, Р. Нарула	Залежність імпорту і експорту ПП від економічного розвитку країни	Всі країни світу
1.8. Інвестиційні поля	Д. Лукьяненко В. Білошанко	Національна економіка і іноземний капітал	Україна
2. Інституційний підхід			
2.1. Нова інституційна економіка	Д. Бьюкенен	Сумісний вибір	Розвинені країни
2.2. Неінституціональна економіка: а) суспільного вибору б) прав власності в) агентів г) трансакційних витрат	Х. Симон С. Демсетц Дж. Коммонс О. Вільямсон	Адміністративна поведінка Соціально-правове середовище Соціальна структура Трансакційні витрати	Великобританія Розвинені країни
2.3. Еволюційна економіка	Р. Нельсон, С. Вінтер	Організаційна структура фірми	Розвинені країни
3. Економетричний підхід			
3.1. Чинники ПП	С. Едвардс	Сукупний об'єм ПП	Країни, що розвиваються
3.2. Прибуток ТНК як мета інвестування	А. Шама	Взаємозв'язок між притокою ПП, отримуваним прибутком і чинником ризику	ТНК США
3.3. Мотивація поведінки ТНК	М. Мултінеллі, Л. Пістело	Стратегія ТНК на зовнішньому ринку	ТНК Італії
3.4. Чинники інвестиційної привабливості	М. Ленсбері, Н. Пейн, К. Смідкова	Потоки ПП	Країни Центральної Європи

Розглянемо основні теорії іноземних інвестицій у контексті інституційного підходу, а також їх використання в умовах проведення інституційно-ринкових перетворень економіки в східноєвропейських країнах. Останнім часом активізували свою діяльність прихильники інституційних теорій інвестицій, що пояснюють мотивацію підприємницької діяльності розділенням прав власності і управління в сучасній корпорації. Вони обґрунтовують відсутність збігу цілей і інтересів менеджерів і апарату управління в корпорації. Представники інституційного напрямку наполягають на створенні макротеорії інвестицій, аргументуючи це тезою про те, що інвестиції є найважливішою складовою національного доходу. До позитивних рис залучення іноземного капіталу слід віднести вищий рівень заробітної плати, що надається багатонаціональними фірмами своїм філіям у країні-реципієнтові інвестицій. Наприклад, в Угорщині і Ірландії робочі отримують додаткову компенсацію, яка складає 53 % від сукупного рівня заробітної плати в промисловості, причому такі дочірні компанії складають 13 % і 16 % відповідно від загального числа фірм-виробників. Іноземні фірми витрачають значні засоби на розвиток НІОКР, які досягають 12 % у США, близько 20 % у Франції і 40 % у Великобританії. Оцінюючи внесок менеджера у діяльність сучасної компанії, зарубіжні вчені Е. Хаген, Р. Мерріс прийшли до висновку, що максимізації прибутку більше не є мотивом його ефективної діяльності. Єдиною метою менеджера є забезпечення максимізації темпів зростання виробництва. Даний підхід був реалізований у теоріях управлінської революції Д. Барнхейма, а також «техноструктури» Д. Гелбрейта [4].

Сучасний напрям інституціоналізму включає концепції нової інституційної економіки, неінституційної економіки і еволюційної економіки. Аналіз підсумків економічного розвитку більшості східноєвропейських країн показує, що вирішальне значення в справжній період відводиться інститутам і організаціям. Інститути виконують функції забезпечення контролю і впорядкування економічних відносин у трансформаційній системі. Проблема пов'язана не тільки з перерозподілом ролі тих або інших інститутів в суспільстві, але і з трансформацією вже існуючих інститутів, створенням нових інститутів, вихованням і підготовкою нового покоління менеджерів, підприємців. Недолік інститутів, що забезпечують стійке функціонування правової системи, нерозвиненість ринкового механізму, недолік історичних традицій, що визначають правила і норми поведінки економічних суб'єктів, знижують інвестиційну привабливість у цих країнах. Концепція

прав власності широко розвинена в західній літературі. Теорія прав власності представляє самостійний напрям в неінституційній економіці. До предмету її дослідження відноситься вивчення інституційного середовища приватних економічних агентів. Права власності визначаються як відносини між індивідуумами, які виникають унаслідок обмеженості ресурсів і можливості їх використання. Цей вид відносин виступає формою виразу норм поведінки індивідуумів. Концепція прав власності детермінує процеси ухвалення рішень і перенесення, передачі вказаних прав. Існування стабільної системи прав власності складає основу для ухвалення інвестиційних рішень при мінімізації величини витрат від операцій. Право власності надає індивідуумові право на привласнення доходу від власності. Використовуючи це право, суспільство може забезпечити збільшення доходу із зростаючим ефектом. Виникнення приватної власності створює стимули для найбільш ефективного використання природних ресурсів. Приватна власність виступає основою концентрації засобів і встановлення контролю над активами в особистих інтересах. Розвиток прав приватної власності пройшли два паралельні шляхи. Перший ґрунтувався на приватизації державної власності самою ж державою. Другий — це спонтанний розвиток невеликих приватних фірм. Визначення системи прав власності і лібералізація існуючих прав за допомогою їх лібералізації надає дію на процес створення ринкового середовища, стимулює притоку ПІІ в країну. Процес трансформації від командної до ринкової економіки має на меті забезпечити формування такої системи прав власності, яка б стимулювала ухвалення оптимальних інвестиційних рішень. Без залучення іноземного капіталу неможливо швидко провести такі перетворення. Специфічні форми інвестицій залежать від інвестиційних рішень і видів підприємств. Економічній діяльності суб'єкта відводиться важлива роль у системі інститутів, що діють. У перехідній економіці функціональні зв'язки між суб'єктами встановлюються в умовах інституційної системи, що ще не сформувалася. Приналежність економічного суб'єкта до інституту забезпечує доступ до певного набору благ. Існує і зворотний ефект, який виражається в дії функціонуючих відносин на інституційні процеси. Соціально-економічні зміни можуть привести до деструкції ряду інститутів. Визначення прав власності через систему прав направлено на зменшення витрат від операцій, що стимулює зростання притоку ПІІ. Це дозволяє отримувати найбільшу вигоду від ефективного функціонування такої системи. Створення нових ринкових інститутів направлено на фор-

мування системи прав власності, що забезпечує дотримання прав приватної власності, їх захист при однаковому використанні всіх джерел доходу і підтримку функціонуючого капіталу і фінансових ринків.

У західній економічній літературі під інвестиціями розуміється набір благ, цінностей, що вкладаються в підприємницьку діяльність з метою отримання максимального ефекту в майбутньому. Стосовно розвитку інвестиційної теорії у рамках інституційного напрямку слід зазначити виникнення соціально-правового напрямку. Д. Коммонс з'явився засновником теоретичних і методологічних основ даної концепції, розробив теорію соціальної структури, проаналізував взаємозв'язок між агентом і соціальною структурою, інститутами і соціальною структурою. Автор дав наступну характеристику взаємин між індивідами і інститутами: «Індивіди відображають в своїх діях форми інститутів, точно, як інститут є результатом індивідуальних переконань і дій». Правам власності, що включають формальні і неформальні форми поведінки, належить найважливіша роль у визначенні поведінкових відносин між економічними агентами. Специфікація прав власності означає створення режиму винятковості використання речі, що пов'язане з визначенням суб'єкта, наділеного цими правами, об'єкту, механізму наділу правами і їх передачу. Даний процес пов'язаний з аналізом трансакцій. У даний час намітився процес конвергенції теорій нової інституційної економіки і еволюційної економіки, обумовлений існуванням загальних теоретичних основ: наявність меж раціональної поведінки економічних суб'єктів, непередбачуваність, безповоротність, селекція і взаємозалежність. Розширення об'єкту дослідження еволюційної економіки до вивчення інноваційних питань і включення в дослідження нової інституційної економіки питань організації і організаційного вибору агентів у динамічному процесі сприятиме зближенню двох підходів. Аналіз різних інституційних напрямів свідчить про доцільність використання комплексного підходу, що враховує загальні теоретичні основи вказаних концепцій, при дослідженні проблеми формування інституційної системи в країнах СНД. У трансформаційний період вирішальне значення відводиться силам, що забезпечують контроль і впорядкування відносин у системі, що знов складається. Проблема пов'язана не тільки з перерозподілом ролі тих або інших інститутів, але і з трансформацією тих, що існують.

Сучасна інституційна теорія ґрунтується на вирішенні трьох основних проблем: пояснення виникнення нових інститутів, функ-

ціонування їх в нових умовах; з'ясування суті інституційного порядку; оцінка ролі інституційних змін. Існує безліч точок зору, що по-різному пояснюють умови, причини і наслідки виникнення інститутів у суспільстві. Інститути представляють сукупність формальних і неформальних правил поведінки, що визначають спосіб взаємин між економічними агентами, а також організаціями. В більшості випадків інститути розглядаються як внутрішні обмежувачі економічної поведінки агентів, вбудованих у функціонуючу економічну систему. Інституційна економіка вивчає механізм індивідуального вибору економічних агентів, методи, за допомогою яких різні набори інституційних обмежувачів могли б бути використані в цьому механізмі. Зокрема, С. Бус вважає, що залучення ПП до Східної Європи повинне ґрунтуватися не просто на існуванні інститутів, а на їх потужності, довірі до них, дотриманні ними законності, що є визначальними чинниками. Притока інвестицій у країну залежить не тільки від стадії економічного розвитку згідно концепції Дж. Даннінга, але і визначається організаційною поведінкою політичних діячів, які беруть на себе відповідальність за проведення інвестиційної привабливої політики. Створення інститутів направлене на мінімізацію трансакційних витрат управління. Ряд представників інституціоналізму пояснює виникнення інститутів економічними чинниками, що містять типові ознаки функціонуючої економічної системи. Ринок виступає регулятором, що визначає ефективність функціонування ринкової структури. В процесі його роботи відбувається селекція інститутів, у результаті якої пріоритет віддається тим організаціям, які володіють мінімальними трансакційними витратами. С. Фадда пропонує використовувати показники низького рівня продуктивності, обмеженості розвитку промислової і ринкової бази, відсутності тісних економічних зв'язків між підприємствами, фінансової слабкості, технологічної і організаційної відсталості для оцінки ступеня інституційних змін [3]. Ступінь розвитку інституційної системи в країнах СНД може бути охарактеризована з урахуванням використання вище названих показників. Зниження рівня продуктивності, нерозвиненість ринкового механізму, розрив економічних зв'язків, як результат відставання в розробці і застосуванні новітніх технологій у виробництві, відносяться до визначальних чинників, типових для даної інституційної системи. На зниження інвестиційної привабливості в країнах СНД впливає відсутність історичних традицій у функціонуванні ринкових відносин, які визначають правила і норми поведінки економічних суб'єктів.

Висновки. Ефективний економічний порядок означає знаходження стійкої відповідності між індивідуальними і суспільними результатами економічної діяльності. Рациональне функціонування цілісної інституційної системи досягається шляхом забезпечення правових гарантій суб'єктам суспільства. Дослідження різних інституційних напрямів підтверджує необхідність комплексної розробки загального синтетичного підходу. У загальному випадку він повинен ґрунтуватися на найбільш значущих методологічних принципах усіх розглянутих вище концепцій. Пануюча система прав власності визначає форми використання обмежених ресурсів і способи отримання доходу в економічній системі. Інститути розрізняються залежно від визначення прав власності і їх використання. При раціональному визначенні прав власності вони створюють стимули для працівників. У разі невизначеності інститутів мотивація діяльності економічного суб'єкта знижується. Визначаючи мотивацію економічної діяльності, Д. Норт писав: «Країни третього світу бідні унаслідок наявності інституційних обмежень, що існують у формі виплат за політичну і економічну діяльність, що не заохочує виробничу діяльність». У країнах СНД існуюча система прав власності не забезпечує економічні стимули для ефективної роботи. Неузгодженість системи майнових прав, невизначеність, високі транзакційні витрати перешкоджають іноземним інвесторам вкладати капітали до Росії і України. До типових якостей сучасних організаційно-економічних структур суспільства в країнах з перехідною економікою відносяться бюрократія, корупція і панування олігархічних груп.

Діяльність держави по отриманню додаткової ренти від використання економічних ресурсів привела до ліквідації конкуренції. Як наслідок, окремі економічні агенти прагнуть дістати доступ до отримання такого прибутку, що приводить до втрати значної частини національного багатства. На рівні держави відсутній механізм регулювання потоків ресурсів, товарів і послуг. Держава не забезпечує ефективне функціонування цілісної економічної системи. Нормативні акти і закони в такому суспільстві не виконують функцій контролю і нагляду правомірністю поведінки підприємця. Відсутність нових двосторонніх міжнародних угод є причиною існування правової нестабільності в суспільстві. Часті зміни урядів ведуть до втрати упевненості, стабільності при ухваленні рішень іноземними інвесторами. Вивчення і систематизація інституційних теорій інвестицій дозволяє розширити традиційні рамки дослідження, включивши інституційний чинник.

На зміну односторонньому підходу багатьох західних учених, що трактують інвестиції з техніко-економічних позицій, прийшло нове їх інституційне розуміння, що включає норми, правила поведінки суб'єктів, інститути тощо.

Література

1. *Гуторов О. І.* Інвестування: Навч. пос для студ. екон. спец. в аграрних вищих навч. закл. 2-4 рівнів акредитації / Харківський національний аграрний ун-т ім. В. В. Докучаєва. — Х., 2003. — 293 с.
2. *Денисенко Н.* Возможности активизации инвестирования в современных условиях // Экономика Украины. — 2003. — № 1. — С. 22—24.
3. *Крупка І. М.* Макроекономічний аналіз інвестування у трансформаційній економіці України: Дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2004. — 263 с.
4. *Майорова Т. В.* Інвестиційна діяльність: Навч. пос. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 376 с.
5. *Пересада А. А.* Інвестування: Навч. посібник / Київський національний економічний ун-т. — К.: КНЕУ, 2004. — 252 с.
6. Прямі інвестиції в Україну [Електронний ресурс]. — Електрон. текстові дані (25907,2 байт). — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zd/zd_rik/zd_u/pi_07u.html>.
7. Прямі іноземні інвестиції в Україну [Електронний ресурс]. — Електрон. текстові дані (25190,4 байт). — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/ivu/ivu_u/ivu0409.html>.
8. Соціально-економічні показники розвитку України [Електронний ресурс]. — Електрон. текстові дані (93081,6 байт). — Режим доступу: <<http://www.mfa.gov.ua/georgia/ua/10887.htm>>.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2010